

Opponensi vélemény

Szívós Mihály: *A jelaktusok elmélete*
című akadémiai doktori értekezéséről

Szívós Mihály az akadémiai doktori cím elnyerésére *A jelaktusok elmélete* című könyvét nyújtotta be. A mű hét részből áll, ezen belül negyvennégy fejezetből, továbbá százharminckilenc alfejezetből. A mindössze kétszázharminc lap terjedelmű szöveg tagolása tehát rendkívül aprólékos, ezért az átfogó, lényegesnek vélt tudományos kérdések kiemelése elsősorban az opponens értelmezői távlatának függvénye.

Elöljáróban érdemes leszögezni, hogy az irodalomtudomány képviselőjeként arra érzem magam hivatottnak, hogy Szívós Mihály szemiotikai elgondolásáról elsősorban az alkalmazás lehetőségeit mérlegelve alkossak véleményt, közelebbről az irodalomelmélet, s a nyelvi műalkotások értelmezésének összefüggésében.

Szívós Mihály egyik fontos célkitűzésének tekinti jelaktus és beszédaktus „világos szétválasztását”, másrészt a „két forma kölcsönhatásainak” tanulmányozását: „a szétválasztás jelentősen visszahathat a beszédaktusok elméletére is, mert az új összefüggések képesek magát a beszéd-aktus elméletet más megvilágításba helyezni.” (16) *A jelaktusok és a beszédaktusok* viszonyát több helyen tárgyalja az értekezés. A *Bevezetés* teljes joggal hangsúlyozza, hogy a „»tetten ért jelek« és a beszédaktusok elmélete között fontos kapcsolódási pontok vannak”. (15) Szívós Mihály átírja Austin főművének a címét: „tetten ért jelek”, ugyanakkor nem állítja, hogy ilyen egyszerű lenne a „szavak”-at „jelek”-re cserélni. Nyilvánvaló, hogy az élőszó és az írott jel, vagy a testbeszéd cselekedtető képessége különbözik egymástól.

Miben ragadható meg a jelaktusok elméletének fő tudományos hozadéka Morris elgondolásához képest, mely szerint a jelalkalmazás cselekvés? (19) Szívós jelaktusok elmélete – a szerző önértelmezése szerint – Morris és követői felfogásához képest azért számít önálló felfedezésnek, mert megkülönbözteti a *konstatív* és a *performatív* jelhasználatot, és felismeri, hogy „a jelaktusok mindig egy-egy társadalmi csoport vagy közösség sajátjai és legfeljebb fejlődésük későbbi fázisában jutnak el odáig, hogy egyre tágabb közösségekéi legyenek.” (19) Tudvalévő, hogy *Austin megkülönböztette* a konstatív és a performatív nyelvhasználatot a *Tetten ért szavak* című könyvében, amelynek a példáit szemléltetésként Szívós Mihály felhasználja a jelaktus fogalmának bevezetéséhez: „Austin mindkét első példája (Austin 1996:32-33) olyan, hogy azokban a szóval való cselekvés mellett másfajta cselekvések is megvalósulnak, de ő ezekkel nem foglalkozik különösebben, mert csak a példabeli

élethelyzetekben feltárulkozó nyelvi jelenségekre figyel.” (20) Meg kell jegyeznem Austin első példájának a dolgozatban végrehajtott „újraértelmezésével” kapcsolatban, hogy nem teljesen meggyőző, mivel keresztény szokás szerint a jegygyűrű felhúzása a házasságkötés szertartása során – az értekezés állításával szemben – nem beszéd nélküli aktus. (21) A gyűrűk megáldása után a szertartás így folytatódik. Pap: Csókoljátok meg a hűség gyűrűjét, húzzátok egymás ujjára (és mondjátok utánam:) Férj: N. - viseld ezt a gyűrűt - szeretetem és hűségem jelül: - az Atya, - a Fiú - és a Szentlélek nevében! Feleség: N. - viseld ezt a gyűrűt - szeretetem és hűségem jelül: - az Atya, - a Fiú - és a Szentlélek nevében!

Austin második példájának az „újraértelmezése” sem fogadható el fenntartás nélkül. Szívós szerint a név kimondása a hajóavató szertartásban azért nem kulcsfontosságú, mert „minden »elnevezendő« és vízrebocsátandó hajóra már rá van festve a neve.” (22) A lényeges kérdés, ha nem csalódom, e körülmény ismeretében talán az volna, miért kell mégis élőszóval megerősíteni az írottat? Ha valaki úgy akarna felavatni egy hajót, hogy szó nélkül lendületesen az oldalához csapna egy pezsgős üveget, alighanem nevetést váltana ki a résztvevőkből, és sikerületlen lenne a szertartás. A szó kimondása által történik meg a névadás, a nyelvi megnyilatkozás és az általa végrehajtott cselekvés ebben az esetben tökéletesen azonos, a kimondott szó azt jelenti, amit teszünk vele. A szónak tulajdon értelme van. Ritka esemény az, amikor a beszélő azt hiheti, hogy uralkodik a nyelv felett, s akarata, szándéka közvetlenül jelen van a nyelvi megnyilatkozásban. Ahogy én látom, a jegygyűrű felhúzásához és a névadás eseményéhez kapcsolódó jelaktusok a performatív nyelvi megnyilatkozások kontextusainak az alkotó részei, ezért nem iktathatják ki a beszédaktusokat, nem vehetik át a szerepüket. A nyelvi eseményként felfogott beszédaktus sikerültségének az egyik kontextuális eleme a jelaktus, amelynek a szerepe korántsem egyenértékű a beszédaktuséval, legalábbis a fenti példákban.

Az értekező Austin beszédaktus meghatározásának az egyik elemét, a „megfelelő körülmények”-et választja kiindulópontként a jelaktusok elméletének kibontakoztatásához. Szívós szerint a jelaktusok végrehajtásának a feltételei „e »körülményekben« benne foglaltatnak.” (23) Véleményem szerint az árverés példája általánosságban említve hiányos. (24) Napjainkban az elektronikus árverés vált meghatározóvá, amelyeknek saját szabályrendje alakult ki. (Például a NAV elektronikus árverésein érvényes árverési ajánlatnak az árverés záró időpontjáig beérkezett, lakóingatlan esetében a becsérték 75%-át elérő legmagasabb ajánlat számít. A nyertes az értesítés kézhezvételétől számított 8 napon belül köteles megjelenni az árverést lebonyolító adóhivatalnál és a vételárat kifizetni vagy igazolni a kifizetést. A licitáló az ajánlatához kötve van.) A leütés mint jelaktus nem meghatározó mozzanat, mi több, egyszerűen nincs jelen az érvényes elektronikus árverésen. Az árverésre bocsátott ingóságok és

ingatlanok a leütés jelaktusa nélkül is gazdát cserélhetnek, így alkalmi szabályközösség sem jön létre.

Nem világos, miért a beszédaktusok típusai alapján osztályozza a jelaktusokat a dolgozatíró, ha fenntartja, s kiemeli a jelaktusok önálló előfordulásának lehetőségét. Austin konstatív-performatív megkülönböztetését felhasználva olyan tételt fogalmaz meg, amelyet a beszédaktus elmélet alapítója nem vallott a magáénak: „A jelaktusok megvalósulása azt is magával vonja, hogy a jelek használata éppúgy két nagy csoportra oszlik, mint a mondatoké – állítja Szívós –: vannak tényközlő, vagy Austin kifejezésével konstatívumként funkcionáló jelek, és olyan jelek, amelyek performatívak, vagyis alkalmazásukkal cselekvés, és pedig jelaktus valósul meg.” (Szívós, 24) Austin szavakról, mondatokról, megnyilatkozás típusokról és nem jelekről beszél. A performatívumokról pedig azt állítja, hogy a „mondat kimondása önmagában egy cselekvés elvégzése” (Austin, 32) Austin jótékonyan elbizonytalanítja, s végső soron eltörli a konstatív és performatív megnyilatkozások közötti határvonalat, amikor összefoglaló érvennyel megállapítja: „A megnyilatkozás keretét szolgáló helyzet egészét kell tekintenünk – a teljes beszédaktust –, ha látni akarjuk a kijelentések és a performatív megnyilatkozások közötti párhuzamot, illetve azt, hogy miképpen térhetnek tévútra. Talán nincs is olyan nagy különbség a kijelentések és a performatív megnyilatkozások között.” (Austin, 68)

A beszédaktus beszélő szubjektumhoz kötött. A jelaktus nem feltétlenül. Szívós a közlekedési táblát is jelaktusnak tekinti. Az ember szerepe, helyzete és a technika, a tárgyak, a jelhordozók eltérő viszonya például lényeges vizsgálati szempont lehetne beszédaktus és jelaktus összevetésében, de ezt a lehetőséget csak részben aknázza ki az értekezés. A közlekedési táblát a hatóság helyezi ki, amit vagy figyelembe vesz a forgalomban közlekedő, vagy nem. A figyelmeztető, tájékoztató, ha úgy tetszik, konstatív jellegű táblákra és a felszólítást kifejező performatív jelentésű táblára ez egyaránt vonatkozik. Az eltérő kultúrák szerepétől ezúttal eltekintve, jelzéseként elég legyen csak annyi, hogy a közel-keleti térségben a „Megállni!” parancsát jelentő táblát jobbra tájékoztató jellegűnek tekintik a közlekedők. A hatóság a tábla kihelyezésével nem hajt végre jelaktust. Ellenben, ha a férj azt mondja a feleségének a sokadik közlekedési bírság kifizetése után: „Ígérem, többet nem hajtok gyorsan, betartom a sebességkorlátozást”, akkor az ígéretet kimondó személy őszinte szándékkal elhatározza, hogy megtartja a szavát, vagyis ígéretet tesz. Az ígérem kimondásával a beszélő tettet hajt végre, beszéd megnyilatkozása cselekvés. Hamis ígéretről akkor szoktunk beszélni, ha az ígértevé mégsem teszi meg, amit kijelentett, de ettől függetlenül, amikor az ígérete elhangzik, beszéd megnyilatkozásával cselekvést hajt végre, ígéretet tesz. Az ígéret mögött nem áll szabályközösség, de a beszélőt kötelezi a belső, lelki vagy szellemi aktus kifejezése, s ennek

következtében a szavahihetőség megőrzésének vágya és erkölcsi kötelme. Szemben az ígéretet tevő beszélővel, a közlekedési táblát kihelyező személyének kiléte a jelaktus szempontjából teljességgel esetleges és közömbös. A jelaktust nem ő hajtja végre, hanem a közlekedésben résztvevő autóvezető, gyalogos, vagy kerékpáros, ha a jelzőtáblát észleli, jelentését értelmezi, s alkalmazza. Az észlelő megértés, a reflektáló értelmezés és az alkalmazás a hermeneutika három alapvető művelete. A hermeneutika címszó nem szerepel az értekezés tárgymutatójában.

Talán hatékonyabb lehetett volna kevesebb jelenség, példa részletesebb, behatóbb vizsgálata a rövid, jobbára az ismeretközvetítésnél többre nem vállalkozó áttekintéseknél. A siketnéma jelnyelv és a jelaktusok összefüggéseit egyetlen lapon érdemben nem, legfeljebb érintőlegesen lehet szóba hozni, s kérdés, hogy a címszószerű tárgyalásmód üdvös-e akadémiai doktori értekezésben. Igényelné az olvasó minden egyes esetben a tudományos kérdés megfogalmazását. Milyen párhuzam vonható kézjel és néma artikuláció, valamint jelaktus és beszédaktus között? Hatékonyabb volna az elmélet kifejtése, ha a kérdéses rövid fejezetek szorosabban kapcsolódnának egymáshoz és az értekezés fő gondolatmenetéhez. Jelesül, tudvalévő, hogy hallássérültek is vezethetnek autót. Hogyan lehetséges ez? Jelenleg több mint 5000 hallássérült rendelkezik jogosítvánnyal és „semmilyen felmérés szerint sem okoznak vagy szenvednek el több balesetet a hallássérültek, mint ép társaik” – mondta Dr. Tapolczai Gergely, jogász, jelnyelv oktató a 2017-es rendeletmódosítás üdvözlésekor. Vajon minek köszönhető ez? Nyilván csak részleges magyarázattal szolgálhat az a körülmény, hogy a hallássérültek kevesebbet használják a mobiltelefonjukat vezetés közben, amely a balesetek egyik fő előidézője. Vajon a jelnyelv birtoklása befolyásolja-e egyéb jelaktusok észlelését, értelmezését és alkalmazását? Ezekről a kérdésekről nem szól az értekezés. A hallássérültek egyébként magukat siketeknek nevezik, és a siketek jelnyelvét használják, nem „süketnéma jelbeszédet”, ahogy a disszerens fogalmaz. A siketek közösségeinek ernyőszervezete a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ).

Szívós Mihály kritikai szigora súlyosan elmarasztaló minősítésekben nyilvánul meg: „Szemléleti akadályok mellett a jelaktusok felismerését főleg leegyszerűsítő és téves szemiotikai és más eredetű koncepciók is nehezítik, mivel félrevezetőek a jelaktusok természetét illetően.” (30) A leértékelő kifejezések halmozása elzárja az utat a tudományos párbeszéd kibontakozása előtt, berekesztik a vitát, mielőtt az ténylegesen elkezdődhetett volna. A „szemléleti akadály” zavarba ejtő kifejezés, mivel feltételezi a vizsgált tárgyra vonatkozóan az egyetlen helyes elgondolás kizárólagos érvényét. Méltányosabb megértéssel talán a sajáttól eltérő elméleti álláspontok is több hasznosítható belátással szolgálhatnának valamely újszerűnek hitt elméleti elgondolás kifejtéséhez. Vajon mennyivel viszi előrébb a jelaktusok

működésének megértését, ha előzetesen erősen elmarasztaló kifejezésekkel illeti a szerző a sajátjától eltérő koncepciókat („nyilvánvaló tévedés” (50), „tévút” (50), „súlyos tévedésnek számít” (50), „az elméleti szemiotikai problémák torzító hatásai” (30), „a kommunikáció egészét is bedarálják e sajátos »nyelvközpontú szemiotikába.«” (31) Az elméleti szemiotika jelenlegi helyzetét politikai, ideológia, harcászati fordulatokkal írja le a szerző: a szemiotika a „nyelvi imperializmusnak az uralma alatt áll.” (31) Másfelől Szívós Mihály minden magyarázat nélkül figyelmen kívül hagy több meghatározó jelentőségű szakirodalmat. Valamilyen indoklást talán igényelne, miért nem méltatja említésre sem Derrida beszédaktus elmélet kritikáját, s a nyomában kibontakozó vitát, amelyben a dolgozatíró által idézett Searle is részt vett, s hatástörténeti szempontból kétségtelenül jelentősnek bizonyult. (Időrendben a vita alapszövegei: 1972 Derrida, „Signature Event Context”, 1977 Searle „Reiterating the Differences”, 1977 Derrida, „Limited Inc a b c”, 1982 Culler, „Meaning and Iterability”, 1983 Searle, „The World Turned Upside Down”, 1988 Derrida, „Afterward: Toward An Ethic of Discussion”.) Derrida az értekezés névmutatójában sem szerepel. .

Szívós Mihály a nyelvközpontú szemiotikát folyamatosan és élesen bírálja, mi több, magát a szót is megfosztja különleges szemiotikai státuszától, pusztán potenciális jelhordozónak tekinti, amely jelfunkcióba kerülhet, „mint minden más a világon.” (31) Szívós a nyelv jelölő szerepét egy szintre hozza, egyenlővé teszi „minden más”-al a világon, s ez minden bizonytalansággal egyedülálló véleménynek számít a nyelvbölcseletben. Eltűnik így a különbség a nyelv, a vasúti indító tárcsa, vagy a KRESZ tábla között. Ha nem az emberi szó, akkor mégis mi tekinthető minden jel egyetemes modelljének? (31) Szívós szerint a kommunikáció nem cselekedés: „E tévedést kiegészíti az a redukcionista felfogás, hogy minden szemiotikai jelenség a kommunikáció jelensége.” (32) Derrida ide vágó elgondolását már csak azért is érdemes lett volna mérlegelni, mivel a beszédaktus-elmélet kritikájában magát a kommunikáció fogalmát bontja rétegekre, s ássa alá a fogalom jelentését.

Szívós Mihály azt hangsúlyozza, hogy a nyelv mellett még nagyon sokféle jel létezik, ezért a nyelvet nem illeti meg kitüntetett hely a jelek között. (33) Szívós szerint „meg kell szabadulnunk a nyelv és a jelek világa közötti kapcsolatrendszer redukcionista felfogásától”, melynek értelmében „a nyelv jelrendszer lenne”. (32) Ezt – ahogy én olvasom – akár úgy is lehet érteni, hogy a nyelv több, mint jelrendszer. Ebből a távlatból érthetőbbé válhat az a jelenség, amelyet Szívós nyelvi „imperializmusnak” minősít. A huszadik századi nyelvfilozófiáknak az egyik hatástörténeti szempontból meghatározó irányzata szerint a nyelv a megértés és a megértetés univerzális közege. Gadamer felfogásában a nyelv nem dolgok megnevezésére szolgáló eszköz, nem rendelkezésre álló tényeket közöl, hanem olyan beszéd,

amely útban van a megértés felé. Gadamer azt mondja: „A nyelvi szó nem jel, melyért nyúlunk, de nem is olyan jel, amelyet előállítunk vagy valaki másnak adunk, nem létező dolog, melyet használatba veszünk és a jelentés idealitásával terhelünk meg, hogy ezáltal valami más létezőt tegyünk láthatóvá.” (Gadamer: *Igazság és módszer*. 462.) Gadamer azt hangsúlyozza, hogy „a nyelv az, ami voltaképpen minden világmegközelítést közvetít”. (Gadamer: *Szöveg és interpretáció*. 23.) Ezért képtelen a kutatás a nyelvet, a nyelvtől mintegy távolságot véve körbehatárolni, s eltárgyasítani. A gondolkodás ugyanis nem képes túllépni saját nyelviségén. A megértés és megértetés nyelvhez kötöttségétől való megszabadulás csakis eszményként létezhet. Közelebbről, az értekezés fő tárgyára vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a jelaktusokat észleljük, értelmezzük és alkalmazzuk. Már az észlelés, a megértő pillantás, hallás, vagy tapintás is nyelvhez kötött. „A nyelv nyelvi történet, esemény (Ereignis)”, nem rögzített jelentések tárháza. Az elrendezett és összegyűjtött szó, a logosz az igazság hordozója, amelyben az értelem *feltárul*. Gadamer nem szerepel *A jelaktusok elmélete* című disszertáció névmutatójában, ahogy a hermeneutika sem a tárgymutatóban, s ezt azért lehet sajnálni, mert az általános megértésemélettel folytatott érdemi párbeszéd során nem csak az idegen felfogásban mutatkozhatott volna meg a saját elmélet teherbíró képessége, hanem a saját elképzelésben is az idegen gondolati ereje. Mindenesetre talán több tanulsággal szolgálhatott volna az explicit vita a „nyelvi imperializmus” valamely képviselőjével, mint a nehezen beazonosítható gondolkodásmód általánosító minősítése, mely egyetlen konkrét szöveghely kritikai olvasatára sem támaszkodik.

Szívós Mihály elméleti tétele szerint „két nagyon különböző dolog jelviszonyt létrehozni és már meglévő, megszilárdult jelviszonyokat valamire felhasználni.” (32) Fel kell figyelni arra, hogy a költészetben e kétféle jelalkalmazás nem válik el ilyen élesen egymástól, inkább szoros kapcsolat, mi több kölcsönhatás jellemző kettejük viszonyára. A magyar *aktivizmus* a magyar történeti avantgárd irodalom legjelentősebb változata. Poétikai törekvése a költői nyelv megszilárdult jelviszonyainak a deszemiotizációja. Ez azt jelenti, hogy Kassák és követői vissza akarták vezetni a nyelvet a dologi, konkrét valóságba. A jelölés konvencióitól független nyelv használatát kísérelték meg. Az aktivizmus képviselői szerint a konvención alapuló nyelvhasználatban a jelentett, a "valóság" ki van téve a jel önkényének. Ez a megfontolás magyarázhatja, hogy Kassák harcol a jelkapcsolatok állandósága ellen. Kassák gyakori motívumainak, mint például az elefánt, a papagáj, a pózna, a folyó, az úszás jelentése versről versre, kontextusról kontextusra változik. A szöveg legyen közvetlen „életvalóság”, hirdette Kassák a *Tisztaság könyve* fedőlapjára nyomtatott útmutatásában. A *Ma* című folyóirat által képviselt avantgárd irányzat nevének eredetéről azt lehet tudni, hogy Kurt Hiller nevezte el

1914 végén az expresszionista szerzők nemzedékében keletkezett radikális szellemi mozgalmat aktivizmusnak. Kassák szerint a legmodernebb formájú költemény egyúttal a legjobb közösségi tett. A költészet a „negyedik rend” szellemi felemelkedése érdekében végrehajtott cselekvés. Kassák küldetésnek fogta fel a *cselekvő* költészet eszményének az érvényesítését.

Jelaktus szépirodalmi szövegben is előfordulhat. Az alábbi regény *jelenet* futó elemzése azt hivatott szemléltetni, miért nem számúzhető a nyelv a jelaktusok elméletéből. A testbeszéd megszüntethetetlen többértelmű az *Édes Anna* szövegvilágában. Anna nyelvinségben szenvedő személyiségének a megtestesítésére azért alkalmas a színre vitt, előtéryszerű jelenet, az elbeszélő előadás, mert képes hozzáférhetővé tenni azt, ami nem ér el a nyelvhez. A regény narratív előadásában a testi viselkedés megítélésnek, s a gesztusnyelv olvashatóságának a kérdései teátrális vonatkozásaikkal együtt jelennek meg. A teatralitás jelenségéhez kapcsolódik a *test használatának szabályozása* a társadalmi nyilvánosságban, a társas érintkezésben. A szótlan Anna *egyetlen mozdulata* négy, egymástól különböző értelmezéssel együtt érkezik meg az olvasóhoz. Anna testbeszédét Vizyné, Ficsor, az elbeszélő, sőt, maga Anna is másként értelmezi, így végül az olvasóra hárul a feladat, hogy mérlegelje az össze nem egyeztethető magyarázatok érvényét. Vizyné kérdésére, hogy „van-e kedve a helyhez”, Anna nem válaszol, csak alig láthatóan vállat von, “szomorúan és könnyedén”. Vizyné ezt a mozdulatot a lázadás jeleként olvassa, ezért ráripakodik Annára. „Tessék? – kérdezte gúnyosan. –Nálam nem így szokás felelni.” (Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Kosztolányi Kritikai Kiadás, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010.165.) A mondat többértelmű: egyfelől jelentheti azt, hogy nem ilyen módon, tehát nem testbeszéddel, másfelől azt, hogy határozott igent szokás mondani, fenntartás nélkül. Ficsor meg akarja menteni a helyzetet, ezért Ő is értelmezi Anna néma mozdulatát: ”Nem, nem úgy értette az Anna – mentegette Ficsor. – Ugye Anna, nem úgy értetted. Hát hogy értette? Csönd volt. Vizyné és Ficsor várt a válaszra. –Van – rebegette hangtalanul Anna, aki úgy értette, hogy neki mindegy, hiszen mindenütt csak dolgozni kell.” (i.m.166.) A regény narratív előadása *test, testbeszéd és teatralitás* viszonyát tekintve is megszüntethetetlenül többértelmű. A jelaktus értelme nem azonosítható egyértelműen az elbeszélés nyelvi közegében, hanem szereplői és elbeszélői távlatok viszonylatában tárul fel a jelentése.

A jelaktus a performatív jelalkalmazási módot testesíti meg (35), Szívós meghatározása szerint „jel az, ami a jelértelmező vagy jelhasználó számára valami helyett áll.” (36) Ennek megfelelően „az erdőben a vadnyom csak akkor válik jellé, ha egy ember vagy egy állat azt jelként értelmezi, illetve látja meg.” (36-37) Ahogy én értem, a jelhordozó ebben az esetben a talaj bemélyedése, mely helyettesít valamit, jelentése a távollévő vad nyoma. Irodalmárként

hívnám fel a figyelmet arra, hogy *a jel idézhető*, mely ugyanakkor nem tekinthető a jel változatlan ismétlődésének. „Talán eltűnök hirtelen, akár az erdőben a vadnyom.” – József Attila versében a hasonlat hordozza a jelentést, s hogy a vadnyom mit helyettesít, csak sejthető: talán a mulandóságot, a tűnő félben lévő életet. A jel idézhetősége az irodalomtudomány távlatából alapvető kérdés, ezért kínáltam fel az értekező számára további megfontolásra. Szívós Mihály egy helyütt határozottan leszögezi: „jelentése a jelnek van.” (43) A „tetten érhető jel” elgondolása rögzített értelmet, megszilárdult jelentést feltételez, amely az irodalmár számára legfeljebb negatív tanulsággal szolgálhat. Szívós azon tételével viszont már egyet lehet érteni, mely szerint „a jelentés viszony, és pedig a jelértelmező és a jeltárgy közötti viszony.” (39) Az irodalmi szöveg olvasója, amikor társalkotóként jelentést hoz létre, a jelek láncolatát követve helyettesítéseket hajt végre, ezt a tevékenységét azonban nem a szavak tulajdon értelmének tettenérése vezérli, de lehetséges jelentések feltárása. A helyettesítő cserék folyamata elvileg lezárhatatlan az irodalmi szöveg olvasásában.

Szívós a jelhordozókat érzékelhetőségük alapján rendszerezi: „ez a felosztás az antropológiailag adott öt érzékszertorna különbségeihez igazodik, lévén hogy a jelhordozó is valamelyik érzékszerv körébe tartozik.” (40) A fenti alapelv azonban már 1900 körül korlátozott érvényűvé válik az új technikai médiumok megjelenésével. Kittler elemezte ezt a folyamatot a lejegyző rendszerek változását nyomon követve (Friedrich Kittler: *Aufschreibesysteme 1800/1900*, Fink, München, 1985.). Az írógép technikájának köszönhetően válik a nyelv észlelhetővé médiumként. Az írógép lehetővé teszi a tudatküszöb alatt átmenő írásos különbségek feldolgozását. (Kittler: *Grammophon /Film /Typewriter*, 1986.) A film ilyenformán rögzíti az adatokat az optikai tudattalanból – ahogy azt Walter Benjamin megjegyezte – a különálló képkockákban. Ezeket önmagukban nem lehet észlelni a filmképből. A gramofon pedig „hasonlóképpen veszi fel és teszi sokszorosíthatóvá a vibrációs frekvencia olyan különbségeit, amelyek elkerülik a tudatos hallóképességet.” (David E. Wellbery, *Foreword* = Friedrich A. Kittler, *Discourse Networks 1800/1900*, ford. Michael Metteer, Stanford UP, Stanford (Cal.), 1990, vii–xxxiii.)

Korunkban a technikai analóg médiumok közreműködése a jelaktusokban egyre meghatározóbbá válik, ezért a jelaktusok elmélete rá van utalva a technikai médiumok elemzésére. A jel érzékelhetősége eltűnik a digitális technika műveleti területén, de ez korántsem vonja maga után az emberi érzékelés megszűnését. A médiumok nem idézik elő az emberi érzékelés eltűnését, de előtérbe helyezik a gép és az azt használó ember érintkezési felületeit, ahonnan a jelaktusok kiindulnak. Az interfész olyan megoldásokat tételez fel, amelyeket mindkét fél, a gép és az ember egyaránt ért. Az interfészek az emberi érzékekre

kapcsolódnak. Kétségtelenül használjuk a modern technikát anélkül, hogy minden esetben értenénk, hogyan működik, de a jelaktusok elmélete talán reflektálhatna az érzékelés megváltozott feltételeire. A kibernetikáról, vagy az önvezető autókról most nem beszélve, szabadjon csak a disszertációban tárgyalt közlekedéssel kapcsolatban a GPS-re, vagy az autóvezetést segítő egyéb digitális eszközökre utalni, melyek megkerülhetetlen tapasztalati anyagot kínálnak a jelaktus mibenlétének értelmezéséhez. Példaként említhető a követési távolság-, a sebesség-vagy a közlekedési sávtartó, a lámpafelismerő, az ütközést megakadályozó elektronikus rendszer, vagy a gépkocsi menettulajdonságaiból a vezető fizikai állapotára következtető asszisztens, amely szükség esetén az adott körzetben pihenőhelyeket kínál fel, s bizonyos vezetéstechnikai hibaszázalékon belül korlátozza a motor teljesítményét, sőt, le is állíthatja. Vészhelyzet esetén az autó sofőrjét figyelmeztető jeladók önműködően cselekszenek, felülírva a vezető rossz döntéseit. A záróvonalat nem engedi átlépni bekapcsolt állapotban a sávtartó asszisztens, vörös színnel, hangjelzéssel, hozza a pilóta tudomására a veszélyt, s egyidejűleg cselekszik is, visszakormányozva a gépjárművet a biztonságos nyomtávba. A digitálisan vezérelt okos telefonok, órák, számítógépek, háztartási, közlekedési és egyéb eszközök, összességében a digitalizáció annak a jele, hogy a kultúra korszakváltás küszöbére érkezett. Ezt a helyzetet nem tudatosítja kellő nyomatékkal a jelaktusok elmélete.

A disszertáció felépítésével kapcsolatban meg kell jegezni, hogy nem látszik világosan minden esetben, mi biztosítja a szöveg rövid részeinek szoros összetartozását. A gondolatmenet kifejtését jellemzően egy-két laponként címek szakítják félbe. Az érvelésmenet szakadozottsága, a címszószerű tagolás szükségképpen töredezetté teszi az értekezést, a szóba hozott fogalmak, jelenségek, osztályozási kérdések tárgyalása nem tud folyamatként kibontakozni. A mozaikszerű felépítés következtében úgy tűnik, mintha bevezetést bevezetés követne, s az elmélet előkészítése nagyobb teret kapna, mint az érdemi kérdések beható tárgyalása.

Szívós Mihály érdeme, hogy bevezette a jelaktus fogalmát a magyar szemiotikai szakirodalomba. A dolgozat leíró részei feltétlenül hasznosak, jó összefoglalást adnak a jelaktusok elméletéről. A disszertáció filológiai megalapozottsága veti fel a legfajsúlyosabb kérdést. Összesen öt lábjegyzet található az értekezésben, ezek közül egyik sem szövegszerű hivatkozás, s csupán kettő nevez meg szakirodalmat. Mindkettő saját mű. Nem válik egyértelművé, mi tekinthető személyes hozzájárulásnak a szóba hozott kérdések megvilágításában a tudományos előzményekhez, közelebbről az értekezés irodalomjegyzékében felsorolt művekhez képest. Nem elég főszövegben megemlíteni konkrét hivatkozás nélkül szerzőket és műveket, amelyekre a szerző támaszkodott a jelaktusok

elméletének kifejtésében. Nehezen érthető, miért nem alkalmazta Szívós Mihály a téma szakirodalmának és forrásainak alapos ismerője a tudományos értekezésektől elvárható filológiai apparátust *A jelaktusok elmélete* című munkájában.

Végső értékelésként elmondható, hogy Szívós Mihály nemcsak Austin beszédaktus felfogásának az újraértésére vállalkozott, hanem törekedett a jelaktus fogalmának a bevezetésére és rendszeres elméleti tárgyalására, a jelaktus és beszédaktus új összefüggéseinek feltárására, a szemiotika eszköztárának a bővítésére, ezért munkája *kezdeményezésként* értékelhető, annak minden ismert következményével együtt. A fenti eredményeket és hiányosságokat együtt mérlegelve ajánlom megfontolásra a bizottság tagjainak Szívós Mihály munkáját az akadémiai doktori cím elnyerésére.

Budapest, 2020. január 19-én

Dobos István